

HALK YARATICILIĞININ KAYNAKLARI

Dr. Ramiz AĞAYEV*

Sairler, müzisyenler, tarihçiler, minyatürcüler, dokuyucular, halıcılar vatanı gibi tanınan Azerbaycan, aynı zamanda rivayetler, efsaneler, masallar, destanlar, bayatlar, koşmalar, ninniler, okşamarlar, deyimler, letifeler, bulmacalar, ata sözleri, halk oyunları gibi manevî değerler beşiğidir.

Uzun asırlar boyu Azerbaycan halkının zorunlukla temkin ve sabırla elde ettiği elin tarihî hafıza ve manevî servetlerini yalnızca onun yazılı abideleri (Avesta, Destani Ahmed, Herami, Kitab-ı Dede Korkut Menakıb-ı Şeyh Sefi Ardebili, Hikayet-i Segga, Şeyh Sefi Tezkiresi, Şehriyar, 'Şühedannâme', Alban (Kafakasya) Kitabeleri vs.) tarihî, mimarî, arkeolojik abideleri ile sınırlaşmıyor. Bu halkın kültürel, manevî alemini meydana getiren manevî servetini zenginleştiren, onun manevî siyasî mefkuresinin ürünü halk yaratıcılığı, sanatsal söz sanatı halk edebiyatı, folklorudur. Azerbaycan halkının folkloru uçsuz bucaksız bir ummandır. Folklor ve yazılı edebiyat halkın maneviyatını semalardan semalara pervazlayan olağanüstü bir himmettir. Folklor yazılı edebiyatın başı üstündeki gökyüzü gibidir. Öyle lekesiz bir gökyüzü ki, yazılı edebiyat zaman zaman geri dönerek burada temizlenir, bakirleşir, güç kuvvet inam kazanıyor. Bu açıdan Azerbaycan halkının zengin maneviyatını folklorusuz tasavvur etmek olanaksızdır.

Meydana gelme tarihî, menşei bakımından yazılı edebiyattan çok çok evvellerin yadigârı, delil ispatı gibi yaşayan folklor bütün karanlıklara ışık salan zengin servetimizdir.¹ O öylesine bir temiz, duru, kaynar bir çeşmedir ki, kendi tükenmez kaynakları ile büyük yaşam bahçesine ebedi hayat verir. Birçok ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da halk yaratıcılığı, folklor kendi köklerine göre uzak tarihlere gidiyor.

Milattan on bin yıl önce eski halkın yaşamında insanların hayat tarzını yansıtan ve onların faaliyeti ile sıkı bağlı olan birçok oyun ve merasimleri meydana geldiği bellidir. Halk oyunları ve temaşaların vücut bulması ise bin yıldan çok bir tarihe sahiptir. Bu dönem sürecinde diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da aile-maîşet merasimleri, oyun ve temaşaları uzun bir gelişim yolu geçmiştir.

Uzun zamanlardan beri halk arasında geniş yayılmış 'Kaftar Kosa', 'Kilimarası', 'Garavelli' gibi temaşa türleri, halkın faaliyeti ile bağlı olan ayinler,

* Azerbaycan Devlet Medeniyet ve İnceneset Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Odlar Yurdu, No:4, Şubat 1989.

merasimler, oyunlar, danslar, aynı zamanda senkretik (çalmak, okumak, oynamak) aşık-ozan sanatı, aynı zamanda tasviri ve uygulama sanatı örnekleri yurdumuzda halk yaratıcılığının varlığını ispat eder.

Halkın istek ve arzularını, estetik ideallerini karamsar ve iyimser ruh halini, muhabbetini, heyecan ve ızdıraplarını kendisinde ifade eden 'Garavelli' doğaçlama geleneklerine dayanan 'Kilimarası' aynı zamanda 'Maral Oyunu', 'Şah Selim Oyunu', 'Tabtık Çoban', 'Kaftar Kosa' oyunlarında, kukla temaşalarında realist ananeler günümüzde bile korunup saklanmıştır. Bu gibi ülkemizin Kelbecer, Laçın (Hali hazırda Ermenilerin elindedir), Kah, Yardımlı, Lerik vs. bölgelerinde sergilenen eski halk oyunları her yerde rağbetle karşılanır. Ananevi müzik, dans, tiyatro toplulukları ile birlikte halk oyunları da repertuarlara, bakış müsabakaların programlarına dahil edilir. Şenliklerde, bayramlarda, törenlerde icra edilir.

Bu tür şenliklerde 'Yedi Hüner', 'Gaz-gaz Yallısı', 'Çilingağaç', 'Metegazma', 'Maral Oyunu', 'Top-top', 'Papakaldıgaç', 'Evgöçtü', 'Kaftar Kosa' oyunları da (Özellikle Kelbecer bölgesinde) büyük bir başarıyla icra olunmaktadır.²

Bellidir ki insan cemiyeti geliştikçe adamların tefekkürü, düşüncesi, aklı, zekası oluştuğu onun sanatsal kültürü de oluşmuş ve terakki etmiştir.

Halk yaratıcılığının ilk örnekleri ilkel insanların faaliyetleri ve tabiat hadiseleri hakkındaki basit tasavvurları ile ilgili meydana gelen sade emek ve merasim şarkıları olmuştur. Hayat tarzı oluştuğu tedricen bu şarkılar iş sürecinden ayrılıp müstakil şekilde boş zamanlarda, dinlenme zamanlarında da icra olunmaya başlamıştır. Bu şarkıların birçoğunda emek özü, iş aletleri, yardımcı güçler övülmüş hatta, kutsallaştırılmıştır. Bu şarkılar sırf bu yönlerine göre de eski insanların emek arkadaşları olmuşlardır. Azerbaycan şifahi (sözlü) halk edebiyatında eski emek şarkılarının birçok özelliklerini saklayan 'Holavar'lar şimdi de yaşamaktadır.

*Kara gelin naz eyler,
Kuyruk bular toz eyler,
Ay karanlık gecede
Kotanı pervaz eyler.*

*Kara gelin günde ben,
Gölgede sen, günde ben,
Sen yat kale dibinde
Koy karalım günde ben.*

² Ş. Esker, Dağların Hikmeti, Bakü, Işık 1987, s.19-30.

Merasim şarkıları ise ilkel insanların yaşamı, maişeti, dünya görüşü, dini inancı ile ilgili teşkil olunmuş ve icra edilmiştir. Bu merasimlerde halk kendi dünya görüşüne şarkılar okur ve şenlenirdi.³

Emek ve merasim şarkıları ve oyunlarında halk yaratıcılığının diğer janrlarında ilk yaratıcılık eğilimleri önceden düşünülmemiş olduğundan bu folklor örneklerinin meydana geleceği üzerine önceden fikir söylemek olmuyor. Böyle bir şarkının, türkünün, oyunun tasviri ve uygulama sanat eserinin ne zaman ve kim tarafından meydana getirildiği de anonim olarak kalmaktadır. Lakin ünlü edebiyatşinas Aziz Mirehmedov'un söylediği gibi “Hiçbir zaman öyle bir eser olmamıştır ki, hiçbir kişi tarafından meydana getirilmemiş olsun. Folklor eseri hafızalarda yaşadığı için müellifleri ya unutulmuş ya da bellileştirilmemiştir. Aynı zamanda bu her zaman ve her yerde böyle olmamıştır. Meselâ doğuda veya bizim Asya’da ve Kafkasya’da isterse de çağdaş şarkıların, şiirlerin çoğunluğu kendi müelliflerini çok sağlam bir şekilde yaşatmaktadır.”⁴

Meydana geldiği ilk aşamalarda halk yaratıcılığı, folklor örnekleri senkretik şekilde olup, bedîî yaratıcılığın birçok sahalarını kapsamıştır. Bedîî sanat eserleri yalnız bir gurup adamlar tarafından değil, aynı zamanda mensup olduğu topluluğun görüşlerini ve menfaatlerini ifade eden ayrı ayrı yetenekli sanatçılar tarafından meydana getirilmiştir. Halk yaratıcılığının güzel bilicisi ve araştırmacısı ünlü Rus yazarı Maksim Gorki halk yaratıcılığı ustalarına, sanatçılarına büyük hürmetle yaklaşmıştır. O, makalelerinin birisinde söylüyor ki; “Sanatın yaratıcıları olan çömlekçi, demirci, dokuyucu, taş yontan, inşaatçı, ağaç ve kemik üzerinde nakış (süsleme) eden nakkaş, silah yapan, renksaz, terzi ve genellikle sanatçı insanlar olmuşlardır. Onların maharetle yaptıkları şeyler bizim gözlerimizi sevindirir, müzeleri doldurur.”⁵

Biz bu zengin hazinenin incilerine Azerbaycan’ın eski ve Ortaçağ tarihçilerinin salnamelerinde Hakani, Şirvani, Nizami Gencevi, Behmenyar, Hatip ve Getran Tebrizi, İmameddin Nesimi, Nasiruddin Tusi gibi klasiklerimizin edebî-bedîî ve felsefî eserlerinde rastlıyoruz. Eğer salnameciler tarihin bu ‘taş hafızaları’ halkın manevi servetini tarihi rivayet gibi kabul etmişler ise ozan-aşık, saz ve söz ustalarımız da bunları sadece olarak kendi hafızalarına kaydetmiş ve bununla da ulu geçmişimizin nadir incilerini, onları yaratmış olan şahsiyetleri zamanımıza kadar getirebilmişlerdir. Meselâ, Kitab-ı Dede Korkut ile bağlı ozan yaratıcılığı ‘Köroğlu’ kahramanlık destanı, ‘Aslı ile Kerem’, ‘Leyla ve Mecnun’, ‘Şah İsmail’, ‘Abbas ve Gülgez’, ‘Ferhad ve Şirin’, ‘Aşık Garip’, ‘Kurbani’, ‘Abdulla Cahan’, ‘Alihan-Peri’, ‘Behman-Humay’, ‘Valeh-Zernigâr’, ‘Dilsuz-Hazangül’, ‘İbrahim-Hürmise’, ‘Mehemmed-Gülendam’, ‘Seydi-Peri’, ‘Tahir ve Zühre’ vs. muhabbet destanları, Şah İsmail Hatainin hakimiyet yıllarında yaşamış Aşık Gurbani, aynı zamanda

³ İ. Babayev-P. Efendiyev, Azerbaycan şifahi Halk Edebiyatı, Bakü, Maarif 1970, s.19-80.

⁴ Edebiyatşinaslık Terimler Lugati, Bakü, Maarif 1978, s.196.

⁵ A. M. Gorki, Sob. Soç. V tridsati tomax, T 27, 1953, s.144.

Abbas Tifarganlı Aşık Alı, Sarı Aşık, Aşık Valeh, Aşık Peri, Molla Cuma, Hasta Gasım, Aşık Alesker gibi klasikleşmiş sanatçılarımızın birçok değerli eserleri (koşma, geraylı, tecmis, ustadname, muhammes vs.) esasen halkın ebedi hafızası sayesinde unutulmak tehlikesinden kurtulmuştur.

Azerbaycan halk yaratıcılığının tarihi gelişim aşamalarında folklor her zaman sanatsal kültür için önemli nesne, tükenmez kaynak olmuştur. Burada sanat eserlerinin yüce idealleri ile birlikte aynı zamanda tarihi gerçeklik ve halk ananelerinin hümanist ilkeleri, iyimser ruh hali kendi yansımını bulmuştur. Özellikle bütün Türk dünyası için ortak manevi değerlerden sayılan aşık-ozan sanatında yukarıda söylediklerimizi açık bir şekilde görmek mümkündür. Aynı zamanda unutmamak gerekir ki, halk yaratıcılığının senkretik türlerine ait edilen bu sanatsal kültürün tükenmez kaynağı sözlü edebiyatın zengin bir dalıdır. Profesyonel çağdaş sanatımız aynı zamanda çok sesli müzik kültürümüz genelde bu sanat ile kırılmaz tellerle bağlıdır. Tesadüfi değil ki, Azerbaycan'da çağdaş çok sesli müzik kültürünün yaratıcısı Üzeyir Hacıbeyov bir daha vurguluyordu ki; *"Aşık sanatı... halk kitlelerine daha yakındır. Halkın heyecan ve arzularını halk musikisinin diğer türlerine nazaran daha parlak bir şekilde yansıtıyor. Aşık toplumsal durumuna göre köylülere, emekçi halka yakındır... Aşık sanatı halkın kendi yaratıcılığıdır."*⁶

⁶ Ü. Hacıbeyov, "Aşık Sanatı", Bakinskiraçoçiy Gazatesi, 1928, No:109.